

РОМАН ТОМАСА ПІНЧОНА «МЕЙСОН І ДІКСОН»: ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ АМЕРИКИ ЧАСІВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

У статті розглядається пізній доробок одного з найяскравіших американських письменників-постмодерністів другої половини ХХ століття – Томаса Пінчона. Особлива увага приділяється виробленню письменником своєї власної художньої системи, особливостям творення ним специфічної моделі авторської нарації, яка часто постає як органічний сплав «чорного гумору» і постмодернізму. Іронічно оцінюючи людину як природно недосконалу істоту і висміюючи її утопічне прагнення до одвічної гармонії, Пінчон у своїх романах розробляє власну концепцію історії, що стала основоположною для естетики постмодернізму. Особливо яскраво тема історії прослідковується у одному з пізніх романів письменника «Мейсон і Діксон».

Ключові слова: історія, американська нація, постмодернізм, школа «чорного гумору».

В статье рассматриваются позднее творчество одного из наиболее ярких представителей американского литературного постмодернизма второй половины ХХ века – Томаса Пинчона. Особое внимание уделяется разработке писателем своей собственной художественной системы, особенностям создания им специфической модели авторской наррации, которая часто является органическим объединением «черного юмора» и постмодернизма. Иронически оценивая человека как природно несовершенное создание и высмеивая его утопическое стремление к вечной гармонии, Пинчон в своих романах разрабатывает собственную концепцию истории, которая стала основоположной для эстетики постмодернизма. Особенно ярко тема истории прослеживается в одном из поздних романов Пинчона «Мейсон и Диксон».

Ключевые слова: история, американская нация, постмодернизм, школа «черного юмора».

The article focuses on the late creative works of Thomas Pynchon, one of the most distinguished American postmodernists. Special attention is paid to the author's artistic system, to the peculiarities of writer's narration's specific model, which is often represented as an integral whole of «black humour» and postmodernism. Treating a human being with irony and as a naturally imperfect creature, laughing at people's striving for eternal harmony, Pynchon creates his own concept of history, which has become a key category of postmodernism's aesthetics. Basic conceptual ideas of Pynchon's artistic thought with their philosophical basis are revealed. The writer's late novel «Mason and Dixon» written in the second half of the ХХth century is in the centre of the article.

Key words: history, American nation, postmodernism, «black humour» school.

Серед багатьох аспектів сучасної американської літератури постмодернізм все ще залишається в центрі уваги багатьох дослідників, хоча їхні точки зору на його природу, важливі структурні складові, поетику іноді бувають полярними. Все це є свідченням того, що естетика та поетика сучасного постмодернізму до сьогодні вивчені не в повному обсязі, і не остання причина

цього явища полягає в тому, що постмодернізм належить до тих напрямків, які все ще перебувають у стадії становлення та розвитку (хоча ряд літературознавців сьогодні вже безспідставно стверджують про його перехід в наступну «фазу» – мультикультуралізм). Одним з найсуттєвіших моментів постмодернізму, які, на наш погляд, вивчені недостатньо, є проблема еволюції художніх

пошуків американських письменників-постмодерністів.

Художні пошуки одного з найзагадковіших письменників США другої половини ХХ ст. Т. Пінчона опинилися у центрі уваги багатьох дослідників американської літератури. Специфічна й оригінальна поетика його прози розглядалася представниками найрізноманітніших літературознавчих шкіл – від представників традиційного історико-культурного літературознавства до структуралістів і постструктуралістів. При всій зовнішній «нечитабельності» творів американського письменника новітні літературознавчі підходи дозволили значною мірою пролити світло, за висловом Г. Блума, на «загадкову поетику Пінчона» [8, с. 3] з точки зору інтертекстуальності, прихованих алюзій та постмодерністської гри з традицією. Вітчизняні літературознавці, як, наприклад, Т. Денисова справедливо вказують на те, що Пінчон – письменник значною мірою «елітарний» і складний для сприйняття, а тому і потребує особливих методів для дослідження [2, с. 355].

Мета даної статті полягає у тому, щоб у процесі дослідження й аналізу одного з останніх романів Пінчона «Мейсон і Діксон» з'ясувати своєрідність творчих пошуків і художніх новацій письменника.

«Мейсон і Діксон» («Mason and Dixon») – твір, який побачив світ 1997 року – викликав здебільшого позитивні оцінки американської критики. Деякі літературознавці, як от Роберт Л. Лайлін, навіть проголосили його безперечним пінчонівським досягненням і «романом нашого часу» [10, с. 34]. Проте існують і більш стримані оцінки твору, в якому бачать здебільшого критичний перегляд просвітницької традиції, що відчувається у побудові сюжету та композиції роману, насиченого алюзіями на попередні твори письменника [11, с. 231]. Говориться, зокрема, про те, що в цьому романі не можна не побачити грайливого і подекуди витонченого іронічного пародіювання стилістики і сюжетики (насамперед елементів, пов'язаних з пригодами головних героїв, що дістало виявлення у просвітницькому «романі-пригоді» або «романі-подорожі») творів Т. Смоллета, Л. Стерна та інших письменників [13, с. 156].

У творі змальовується історична атмосфера часів становлення американської республіки, що говорить про наявність у творі чіткої настанови на відтворення певної ситуації, яка впливала б з реалій історії американської нації. І хоча історичні перипетії твору пов'язуються з конкретною подією – проведенням у XVIII столітті так званої лінії Мейсона-Діксона по території Америки приблизно десь на рівні річки Огайо, – письменник на прикладі цього історичного факту спромігся зробити важливі історико-культурні узагальнення стосовно життя не лише своїх пращурів, а й сучасників. Власне він зробив важливу спробу стерти ту межу, яка розділяє «минулий» і «теперішній» часи, зазірнути у складні механізми і ментальні моделі, що

визначають свідомість американця, який так часто довірливо ставиться до цінностей минулого і щиріосердно вірить у непорушність і далекосяжність «американської мрії».

Історично лінія Мейсона-Діксона мала розмежувати два світи – «дикий» і «цивілізований», за яким закріплювалася пріоритетність гуманістичних і демократичних цінностей. Але сьогодні, дивлячись з історичної перспективи, наявність подібного штучного кордону виглядає у дещо іншому світлі. Йдеться про те, що вже за тих часів частина американців рішуче повірила у те, що вони є тими людьми, які здатні вирішувати долю гуманістичних цінностей і визначати власноруч межу між тим, що є культурним і що – нецивілізованим.

У цьому плані проведена лінія стає чимось більшим, ніж просто географічною лінією на мапі тогочасної Америки, вона є значною мірою метафорою експансіоністського способу мислення, яке раціонально визначає межу між «своїм» і «чужим», «культурним» і «варварським», «товаришем» і «ворогом». З точки зору постмодернізму і мультикультуралізму, тут відкривається цілий ряд важливих конотацій, пов'язаних з концептами не лише «аутсайдерства», «іншого», «чужого», а й з такими поняттями, як «межа», «кордон», «лінія», «горизонт». Пінчон свідомий стосовно того, наскільки багатим спектром семантичних значень можна наділити цю штучно проведену територією Америки лінію Мейсона-Діксона. І хоча задум останніх полягав у тому, щоб чітко відмежувати «нову територію» – «Відокремлення... Початок Заходу» [12, с. 445] – насправді, з історичної точки зору, все виглядало не так однозначно і прямолінійно. У творі Пінчон називає її лінією, за якою закінчується «наше» розуміння «іншого» і починається самозамилування розумом, який здебільшого взяв на себе функцію чітко проводити межі між «розумним» і «нерозумним»: «Щось на вірець великої лінії, яка узагальнює людську недосконалість» [12, с. 692]. Відтак сьогодні, на думку Пінчона, коли відбувається процес філософського переосмислення просвітницької ідеології, багато донедавна безперечних і непорушних речей вимагають нового, критичного осмислення, що власне він і робить у своєму творі «Мейсон і Діксон». У цілому його критичний пафос цілком узгоджується з характерною для кінця ХХ століття ідеєю кінця історії (posthistory), яка стала особливо популярною серед багатьох письменників-постмодерністів [4, с. 11].

Пінчона, як це впливає з попередніх його творів, завжди цікавили ті, хто опинився в силу різних обставин на узбіччі історичного життя. Йдеться про усілякого роду невдах, зневірених істот, які потерпають за різних обставин від оточення, але продовжують «рухатися вперед», сподіваючись на те, що вони опиняться у більш сприятливій для себе ситуації. Всі вони є жертвами історичного прогресу, який за самою своєю природою аж ніяк не розрахований на тих, хто опинився на маргінесі суспільного життя. Вони просто стали, за висло-

вом самого письменника, претерітними («preterite») жертвами прогресу, зокрема завдяки таким його суспільним утворенням, як «демократія», «колоніалізм», «наукові відкриття» і власне сам «капіталізм» [9, с. 142]. Витоки цих явищ лежать у площині ідеології Просвітництва, яке спробувало відокремити суб'єкт дослідження стосовно об'єкта, чим заклало основу новочасного *cogito*, спрямованого не стільки на пізнання оточуючого світу, скільки на те, щоб «прилаштувати» його для приземлених, пересічних потреб людського індивіда, який прагне комфорту, забезпеченості, самозадоволення, не переймаючись при цьому проблемами, які не стосуються безпосередньо його. Недивно, що Ю. Габермас наслідки Просвітництва бачить у перспективі постмодерного облаштування життя, в тому числі і стосовно просвітницьких уявлень про раціональність та демократичні інститути в суспільстві [1, с. 108-110]. Щоправда, залишається проблема так званого «цинічного розуму» (*zynischen Vernunft*), за допомогою якого, на думку сучасного німецького мислителя П. Слотердайка, можна здійснити принципову ревізію колишніх помилок, яких припустився просвітницький розум у пошуках незмінних раціонально збудованих систем мислення та упорядкування людського життя [5].

Власне останній момент особливо близький Т. Пінчону, який у більшості своїх творів, у тому числі й у «Мейсоні і Діксоні», якраз і здійснює ревізію примарних побудов раціонально налаштованого людського інтелекту. Незважаючи на те, що така тема є наскрізною для американського письменника, у цьому творі він безпосередньо звертається до витоків міфу про те, що людська раціональність у вигляді абстрактно налаштованого інтелекту здатна запропонувати єдину «правильну» систему цінностей, завдяки якій можна здійснити чітку і зовні упорядковану систему світу. Парадокс полягає у тому, що наприкінці XX століття людина не просто втратила зв'язок з реальністю, але взагалі опинилася у невідповідному для себе становищі творення ілюзій, примар, відірваних від життя моделей мислення, які просто перетворилися на систему «порожніх» симулякрів і міфів.

У романі створено цікаву ситуацію «обігрування» різних історичних реалій, для чого письменник використовує цікавий у контексті всього твору прийом. Йдеться про особливу часову модальність твору, що підкреслює граматична категорія *might have been* (тобто того, що могло відбутися, але в силу різних обставин не відбулося). Цей момент художнього нарративу письменника не залишився не поміченим критикою. С. Маттессіч вважає, що подібний прийом дозволив письменникові «створити особливий «дух» нереалізованих, але потенційних можливостей, які свідомо екстраполюються на події історії США» [11, с. 240].

Останній момент відкриває важливі перспективи для поезики твору, який сприймається як жартівливо-іронічна оповідь про те, як творилася американська демократія, яка від самого початку полягала у тому, щоб проводити різноманітні лінії

між «своїм» світом і «чужим». Або навіть ширше – «чужими» світами, які вважалися варварськими. В історичній перспективі тут сьогодні, щоправда, змінилися акценти і словесні «маркери» і тому у засобах масової інформації – один з основних об'єктів постмодерністського іронічного висміювання у Пінчона – йдеться уже не про «варварство», а про відсутність демократії, прогресу чи чогось іншого, за чим визнається пріоритетність з боку масової свідомості. Хоча й остання, як наголошує письменник у більшості своїх творів, є по-лем постійних маніпуляцій і змов.

У більш глибокому смислі можна говорити про те, що роман «Мейсон і Діксон» є важливим художнім дослідженням кордонів і меж людської свідомості, уявних просторів і часових координат існування індивідів, які беззастережно довірилися «американській мрії» і готові докласти чимало зусиль для її реалізації. Один з її наслідків – міфологізація «американського способу життя», творення особливого національного «духу», який не завжди виявляє толерантність до всіх тих, хто виявляється за межею, тобто за уявно проведеною «лінією».

Подібний погляд на історичний процес, у якому важко віднайти певну логічну послідовність подій, цілком уписується в постмодерністську картину світу. Особистість опиняється не просто за межею історії, оскільки будь-які спроби творити цю історію, передбачаючи той чи інший збіг подій, заздалегідь приречені на поразку, а й взагалі за межами логічно пояснюваних фактів свого власного життя. Цікавим у цьому плані представляється погляд на перебіг історичних подій Ц. Тодорова, який пише: «Відомо, що будь-яке тлумачення історії йде від теперішнього моменту, так само, як і тлумачення простору будується від тут, а іншого – від я. Втім, коли сузір'я я-тут-тепер надається таке виняткове місце – точка завершення цілої історії, – можна замислитися, чи відіграла тут певну роль егоцентрична ілюзія» [6, с. 23].

Звідси і прагнення Пінчона проводити постійні «уточнення» історичних реалій, окремих фактів з життя Америки. Під прицілом його критики опиняється, наприклад, пуританська мораль, яка, як виявляється, також не вільна, з одного боку, від вищезгаданого «розподілу» (хоча б на рівні творення специфічної дидактичної і «суворої» етики), що фактично також перетворюється на проведення певних меж і кордонів між «правильним» і «неправильним», а з другого – є підтвердженням факту існування подвійних стандартів. Це відчуває, наприклад, Діксон в епізоді з норфолкськими дівчатами, які боязко, але водночас з неприхованим інтересом заглядають у приміщення, сповнене сигаретного диму. Герой хотів би з ними весело поспілкуватися, але його співрозмовники жартівливо кажуть йому, що ці дівчата хоча й можуть поспілкуватися на теми кохання, але їхні вчинки навряд чи зможуть послугувати підтвердженням їхніх слів. При цьому письменник іронічно обігрує цікавий стильовий каламбур – «NorFolk» (місцевість,

звідки ці дівчата) і «No-Fuck» (як принцип їхньої поведінки, заснованій на традиціях пуританської моралі).

Проте і щодо пуританства, яке стає також об'єктом іронічного зображення у творі, проглядає історична алюзія, що пов'язується із зародженням американської національної ідентичності. Відомий американський дослідник літератури Е. Еліот закономірно поставив питання про зв'язок пуританства з моментом самовизначення американців у XVIII ст., з притаманним для них духом етичних чеснот та цінностей: «Як нація, що складається головним чином із іммігрантів і нащадків колишніх іммігрантів, Сполучені Штати повсякчас шукають відповідь на велике запитання, поставлене у XVIII ст.: «Що значить бути американцем?» На таке запитання неможливо відповісти, спираючись на впевненість чи точні дані національної чи індивідуальної ідентичності. Недивно, що у полеміці з приводу відповіді на це питання висловлюються свідомо тенденційні та упереджені судження. Таким чином, коли спеціалісти з американських студій обговорюють питання про сутність пуританства чи про його вплив на подальшу американську культуру, в остаточному підсумку полеміка зводиться до сутності американської ідентичності» [3, с. 245-246].

У романі «Мейсон і Діксон» Пінчон здійснює «анатомію історії» американської нації, заглиб-

люючись у ті пласти історії, які були визначальними щодо творення американської ментальності, особливого духу нації, яка тільки розпочинала спинатися на ноги. Але вже і за тих часів письменник знаходить ті об'єкти, які варті іронічного, а подекуди й ігрового або навіть сатиричного осмислення. А тому є всі підстави говорити про те, що письменник у «Мейсоні і Діксоні» здійснює за допомогою постмодерністського тексту інтерпретацію історії (точніше, мабуть, буде сказати реінтерпретацію) в перспективі мультикультурного погляду на світ, а також розкриває складні механізми, за допомогою яких індивідові нав'язується система певних цінностей, у тому числі й морально-етичних. Звідси й тенденція – індивід намагається позбутися будь-яких меж, кордонів, ліній, які пригнічують його прагнення до «абсолютної свободи». Інша річ, що сама ця свобода, як наголошує Пінчон, зазнає суттєвих метаморфоз, будучи втягнуеною у процеси глобалізації світу, які супроводжуються глибинними, хоча і суперечливими процесами «поступового прилаштування минулого до теперішнього й майбутнього» [7, с. 37]. Відтак закономірним виглядає і такий посилений інтерес автора до минулого Америки як реальності, яка значною мірою визначила креативні лінії існування американської нації кінця XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / Юрген Габермас. – К. : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
2. Денисова Т. Пінчон / Тамара Денисова // Писателі США. Краткие творческие биографии. – М. : Радуга, 1990. – С. 355–356.
3. Еліот Е. Нескорені пуритани, які вижили у канонічних війнах / Еморі Елліот // Пуританська традиція в літературі США. Американські літературні студії в Україні. – Випуск 1. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2004. – С. 240–257.
4. Затонський Д. «Кінець історії...» та новітня література / Дмитро Затонський // Слово і час. – 1997. – № 9. – С. 11–13.
5. Сиваченко Г. Зрушення кордонів : постсоцреалізм чи постмодернізм / Галина Сиваченко // Слово і час. – 1991. – № 12. – С. 55–62.
6. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Цветан Тодоров. – К. : Видавничий дім «Кисво-Могилянська академія», 2006. – 162 с.
7. Удовик С. Л. Глобалізація : семиотическіе підходи / С. Л. Удовик. – М. : Рефл-бук, 2002. – 480 с.
8. Critical Essays on «Gravity's Rainbow» / [Ed. By H. Bloom]. – N.-Y. : Chelsea House, 2004. – 186 p.
9. Hardt M., Negri A. Empire / M. Hardt, A. Negri. – Boston : Harvard University Press, 2000. – 431 p.
10. Laughlin Robert L. Pynchon's «Mason and Dixon» / Robert L. Laughling // Review of Contemporary Fiction. – 1997. – December. – P. 34–43.
11. Mattessich S. Lines of Flight. Discursive Time and Countercultural Desire in the Work of Thomas Pynchon / S. Mattessich. – Durham and London : Duke University Press, 2002. – 292 p.
12. Pynchon T. Mason & Dixon / Thomas Pynchon. – N.-Y. : Picador. Henry Holt and Company, 2004. – 773 p.
13. West C. Race Matters / C. West. – N.-Y. : Vintage, 1994. – 192 p.